

Zou ik niet van harte zingen...?

Van dezelfde auteur verscheen eerder bij Uitgeverij Boekencentrum:

Waar de ochtend gloort en de avond daalt. Kanttekeningen bij enkele cantica

JAN GROENLEER

Zou ik niet van harte zingen...?

Gedachten bij liederen uit de Reformatie

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

ISBN 978 90 239 7129 0

NUR 700/707

Boekverzorging: Geert de Koning

© 2016 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Inhoud

Woord vooraf	7
Het kerklied en de vroege Reformatie	9
Loof nu, mijn ziel, de Here (103a)	12
De zon gaat op in gouden schijn (206)	18
De trouw en goedheid van de Heer (207)	23
God in de hoog' alleen zij eer (302)	29
Wij geloven allen in één God (341)	35
God zij gezegend! Laat ons dank bewijzen (375)	40
Lam van God onschuldig (409)	45
Kom tot ons, de wereld wacht (433)	49
Ik ben een engel van de Heer (469)	54
U Jezus Christus loven wij (470)	61
Christus, uit God geboren (517)	67
Toen Jezus bij het water kwam (522)	73
Glorie zij U, Christus, U leed onze nood (574)	79
Looft God, gij christenen, maak hem groot (474)	84
Christus lag in de dood terneer (618)	89
Heerlijk verschenen is de dag (621)	95
Kom Schepper God, o heilige Geest (670)	99
Nu bidden wij de heilige Geest (671)	105
Houd ons bijeen, God, rond uw woord (721)	111
U Here Jezus roep ik aan (796)	116
Een vaste burcht is onze God (898)	121
Wat mijn God wil, geschiede altijd (899)	127
Heer, stuur zelf het schip der kerk (965)	132
Bronnen	137
Enige literatuur	139

Woord vooraf

In 2017 spreken we van vijfhonderd jaar Reformatie. Het moment waarop volgens de overlevering Martin Luther de 95 stellingen tegen de aflat aan de deur van de slotkapel in Wittenberg bevestigde, wordt over het algemeen als het beginpunt van de Reformatie aangemerkt. Natuurlijk is de werkelijkheid veel vloeier. Wat er in 1517 gebeurde, is niet zomaar uit de lucht komen vallen. Het reformatorische gedachtegoed is langzamerhand gegroeid, maar is uiteindelijk explosief tot uiting gekomen. Het jaar 1517 kan wat dat betreft wel als een beginpunt worden beschouwd.

LIED EN REFORMATIE

In dit gedenkjaar wordt heel wat gepubliceerd aan geschriften van allerlei aard, als een soort nabeschouwing op de gebeurtenissen van toen. Dit gebeurt niet alleen vanwege historische belangstelling. De overtuiging bestaat ook dat de (her)ontdekking die de reformatoren deden nog steeds van belang is, ook voor de tijd waarin wij leven. In die overtuiging is ook dit boek geschreven.

In een nabeschouwing op de Reformatie mogen overwegingen met betrekking tot het kerklied niet ontbreken. Luther heeft het belang van kerkliederen ingezien en is op een gegeven moment zelf begonnen om liederen te schrijven, soms teruggrijpend op materiaal dat al voorhanden was, soms iets totaal nieuws scheppend. Geestverwanten volgden hem daarin. Dat de Reformatie in korte tijd een hoge vlucht heeft genomen, is mede te danken aan de verbreiding van het lied.

DOEL VAN DIT BOEK

Dit boek bevat opmerkingen en overwegingen bij de liederen van Luther en enkele geestverwanten die we tegenkomen in *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk*. Het Geneefse Psalter, dat van later datum is, wordt buiten beschouwing gelaten.

Het gaat in dit boek niet om wetenschappelijke verhandelingen over herkomst, inhoud en vorm van de tekst van de liederen, al komen deze aspecten soms wel even aan de orde. Het bevat ook geen

studies over de melodieën. De inhoud van de teksten zoals deze in het liedboek voorkomen krijgen vooral aandacht. Gedachten die door de tekst worden opgeroepen, worden onder woorden gebracht.

Brontekst van de liederen is in dit geval dus de Nederlandse vertaling. Waar ik dat nodig vond, wordt ook het origineel in de bespreking betrokken. Lieder die *naar* of *vrij naar* een lied van Luther of de zijnen zijn geschreven krijgen in dit boek geen aandacht.

De teksten van de liederen hebben tot doel iets teweeg brengen bij mensen. Dit boek wil helpen om de toegang van de teksten tot de lezer/zanger van vandaag te vergemakkelijken.

Voorgangers die een liedpreek willen houden, kunnen in dit boek overwegingen vinden die hen misschien inspireren.

Over de geschiedenis van het kerklied in de Reformatie is heel veel en heel uitvoerig geschreven. Het is niet de bedoeling om het in dit boek nog eens dunnetjes over te doen. Wel wordt in het eerste hoofdstuk een korte schets gegeven van de ontwikkeling van het kerklied tot aan het begin van de zestiende eeuw. Zo komt er zicht, zij het zeer beknopt, op de context waarin de liederen zijn ontstaan. Het verheldert ook de opmerkingen en overwegingen die bij de liederen worden gemaakt.

Mijn dank gaat uit naar prof. dr. Herman Selderhuis en dr. Jan Smelik, die kritisch hebben meegelezen en waar nodig commentaar hebben geleverd. Dank ook aan Inge Slings die het manuscript nog eens grondig met een taalkundige bril heeft doorgelezen en van commentaar voorzien. Zij hebben mij daar zeer mee geholpen. En ten slotte dank aan Clarie, mijn echtgenote, die mijn stille mijmeringen bij de liedteksten heeft verdragen en soms het neuriën of fluiten van liedmelodieën moest aanhoren.

De titel van dit boek is ontleend aan Lied 903 uit *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk*. Het betreft de eerste zin uit een lied van Paul Gerhardt die tien jaar was toen het eerste eeuwfeest van de Reformatie gevierd kon worden. Luther zelf zou het geschreven kunnen hebben. Ik hoop dat het geloof en het enthousiasme dat eruit spreekt ook in onze dagen nog aanstekelijk zal werken.

*Zou ik niet van harte zingen
Hem die zozeer mij verblijdt?*

Het kerklied en de vroege Reformatie

Een korte historische schets

Muziek, en vooral de zang, heeft in de kerk altijd een grote rol gespeeld. Dat is niet zo verwonderlijk. Het Boek van de Psalmen in het Oude Testament is een bundel liederen en gebeden bestemd voor de liturgie. Psalmen speelden in de tempeldienst een rol. Dat geldt ook voor de dienst in de synagoge.

De eerste christenen waren joden. Het volgen van Jezus betekende in hun beleving niet een breuk met het jodendom. Tempel en synagoge bleven voor hen belangrijke plaatsen om samen te komen en te bidden. Het spreekt vanzelf dat de psalmen bij hen een rol zijn blijven spelen.

HET ZINGEN IN DE KERK TOT AAN DE 16DE EEUW

Het zingen in de kerk is zonder problemen overgenomen uit de synagogale praktijk. In het gregoriaans zijn nog sporen van de synagogale zang te ontdekken. Of en in hoeverre van het begin af het psalmboek in de eredienst heeft gefunctioneerd, is onzeker. De eerste gegevens die in die richting wijzen, dateren uit de vierde eeuw.

Uit de ontmoeting tussen het christendom en het hellenisme ontstond een nieuw type kerklied, de hymne. Deze liederen, plechtig van stijl, zijn bedoeld om de Heer te eren om Wie Hij is en om de daden die Hij verricht heeft.

De ontwikkeling van de kerkzang vanaf de eerste eeuw tot aan het begin van de zestiende eeuw is rijk en gecompliceerd. Aan het eind van de zesde eeuw heeft de westerse kerk een grote hoeveelheid zangwijzen. Paus Gregorius I (590-604) heeft in het geheel wat orde aangebracht. De zangwijzen hebben daarom de naam 'gregoriaans' gekregen. Deze naam zegt dus niets over de maker(s) van de zangwijzen, maar wel over degene die enige orde heeft aangebracht in de enorme verzameling die er was.

Deze melodieën werden ten gehore gebracht door geestelijken die in die zangwijzen geschoold waren. Dat was in ieder geval de praktijk vanaf de achtste eeuw. De gemeente werd dus als het ware

mond dood gemaakt. De melodieën waren voor gemeentezang ook te gecompliceerd.

De slot-a van het Alleluja werd bijvoorbeeld uitgebreid met melismes. Soms werd dit uitgerekt tot een muzikale cadens die wel een kwartier kon duren, de zogenaamde jubilus. Op die lange melismes werden nieuwe teksten (Latijn) 'pro sequentia' gemaakt om de melismes beter te kunnen onthouden. Iets dergelijks ontwikkelde zich op de slot-e van het Kyrie, de zogenaamde 'leis'. Later werden dat ook teksten in de volkstaal. Men neemt aan dat hieruit in de Middeleeuwen strofische liederen in de volkstaal zijn ontstaan, met vaak ook nog wat Latijnse woorden. In veel van die liederen bleef het kyrieleis gehandhaafd. Het kerstlied 'Nu syt wellecome' is daarvan een voorbeeld.

Het concilie van Trente heeft de praktijk van de sequenties in de eredienst drastisch beperkt. In het Missale Romanum bleven er vijf over.

Wanneer we het begin van de zestiende eeuw overzien, dan blijken er verschillende kerkmuzikale vormen in zwang te zijn. Er zijn liturgische zangen die door de liturg alleen worden gezongen, of responsoriaal tussen liturg en koor. Er zijn composities voor meerstemmig koor. Het volk zelf mocht hooguit op hoogtijdagen een lied in de volkstaal zingen. Nieuwe hymnen die ontstonden waren veelal niet voor volkszang bestemd. Het gebruik van allerlei instrumenten was langzamerhand de eredienst binnengeslopen. Maar het officiële beleid op dit terrein was vanaf de Vroege Kerk anders: instrumenten hoorden niet thuis in de liturgie.

DE VROEGE REFORMATIE

Luther heeft beslist niet met het verleden willen breken. Heel wat elementen op muzikaal gebied uit de traditie van de Kerk heeft hij dankbaar aanvaard. Alleen wat uitdrukkelijk in strijd was met wat hij vanuit de Schriften had ontdekt, verwijderde hij uit de eredienst. We komen dan ook de bovengenoemde kerkmuzikale vormen bij Luther tegen, maar dan inhoudelijk naar reformatorisch inzicht omgebogen.

Zijn wens was dat het volk ook zelf weer het lied in de mond kon

nemen om de Heer te loven en tot Hem te bidden. Hij zag zichzelf niet direct als de meest geschikte persoon om kerkliederen te dichtten. Daarom schreef hij rond 1523 aan zijn vriend Georg Spalatinus en anderen een brief waarin hij vroeg of zij enkele psalmen in de landstaal wilden omzetten. Van Spalatinus heeft hij nooit een lied ontvangen. Van anderen wel, al of niet als respons op zijn oproep. Maar daarvoor was hij zelf al aan het werk gegaan.

Aanleiding voor zijn eerste dichterlijke pennenvrucht was een gebeurtenis die in de Nederlanden had plaatsgevonden. Twee Augustijner monniken, Hendrik Vos en Jan van den Esschen, waren vanwege hun reformatorische opvattingen op 1 juli 1523 op de Grote Markt in Brussel verbrand. Luther schreef aan de christenen in Nederland een brief ter bemoediging. Daarnaast dichtte hij een lied: ‘Eyn newes lyed wyr heben an’. Vlak daarna volgden nog enkele liederen die eerst als een soort pamfletten verschenen en al snel in liederenbundels werden opgenomen. In totaal heeft Luther ongeveer 35 liedteksten en zo’n twintig melodieën geschreven. Daaronder bevinden zich bewerkingen van oud kerkelijke hymnen, bewerkingen van bijbelse cantica en psalmen, en eigen liederen.

Er ontstonden in dezelfde tijd ook liederen in reformatorische kringen die niet direct onder invloed van Luther stonden. Te denken valt aan de kring rond Zwingli en aan de Boheemse Broeders. De Geneefse psalmen vormen een verhaal apart.

Loof nu, mijn ziel, de Here

LIED 103A

- 1 Loof nu, mijn ziel, de Here,
loof, al wat in mij is, zijn naam!
Vergeet niet, hoeveel keren
de Here u heeft welgedaan.
Hij wil uw schuld vergeven,
u redden van de dood,
gij zijt met heel uw leven
geborgen in zijn schoot.
De Heer vernieuwt uw krachten
als van een adelaar,
Hij maakt wie Hem verwachten
al zijn beloften waar.

- 2 Gij armen en verdrukten,
zie uit naar Hem, die u bevrijdt;
gebeukten en gebukten,
in zijn rijk is gerechtigheid.
Gij die, uzelf tot shade,
des Heren weg verliet,
de Heer is vol genade,
voor eeuwig toornt Hij niet, –
Hij die voor u blijft zorgen,
de zonden van u doet
als de avond van de morgen,
ja, kwaad vergeldt met goed.

- 3 De Heer is als een vader,
die voor zijn kinderen 't beste wil;
wie Hem vertrouwend naderen,
die geeft Hij rust, die maakt Hij stil.
Hij immers kent ons broze
bestaan, want stof zijn wij, –

een teer geluk, als rozen
zo schoon, zo snel voorbij;
als gras zijn wij, als blaren, –
wanneer de najaarswind
door 's levens boom komt varen,
wie is er die ze vindt?

- 4 Maar 't rijk van Gods genade
staat vast en blijft in eeuwigheid.
Zijn trouw komt hun te stade,
die Hem getrouw zijn toegewijd.
Gij engelen, sterke helden,
die doet zij heilig woord,
nooit moede ons te melden
al wat gij van Hem hoort, –
looft Hem, – gij zult Hem geven
de lof van 't gans heelal;
en gij mijn ziel, mijn leven,
loof gij Hem bovenal!

GEREFORMEERDE PSALM VAN EEN LUTHERAAN

In *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* is meteen duidelijk waarop dit lied is geënt. De liederen 1-150 worden aangeduid als ‘Psalmen’. Dit lied hoort tot deze categorie. Maar de ‘a’ bij het getal 103 doet vermoeden dat er toch iets meer aan de hand is.

Dat klopt. In het *Liedboek voor de kerken* komen we het lied tegen als Gezang 15, vallend onder de rubriek ‘Bijbelliederen’. De term ‘psalm’ was daar alleen voorbehouden aan het Geneefse Psalter. Lied 103a stamt uit de Lutherse traditie en maakt daar dus geen deel van uit. Het bijzondere is nu, dat het daarin niet zou misstaan.

In de psalmbewerkingen in de Lutherse traditie wordt op een of andere manier een directe link gelegd met de persoon en het werk van Jezus Christus. De psalmen worden christocentrisch uitgelegd. Dat mocht ook wel zichtbaar worden in de psalmberijmingen. Sterker nog, dat was zelfs gewenst. Het zijn dan ook geen psalmberijmingen in strikte zin, maar ‘psalmliederen’.

Dit lied valt in Luthers licht dus uit de toon. Het concentreert zich alleen op de bijbeltekst van Psalm 103. Heeft het daarom al heel vroeg een vijfde strofe erbij gekregen waarin de drie-enige God wordt geloofd en aanbeden, om zo aan te geven dat het om een christelijke tekst gaat? Of werd misschien teruggegrepen op de praktijk van de getijden waarin elke psalm wordt afgesloten met een trinitarische doxologie? Hoe het ook zij, deze strofe is nu weggelaten zodat het geheel past in de rubriek ‘Psalmen’.

SCHULD EN VERGEVING ALS INZET

In de eerste strofe wordt de kern van het christelijk geloof onder woorden gebracht. Er is het een en ander mis tussen een mens en zijn Schepper. En wat er mis is, is onze schuld. Dat is tegelijk onze misère. Dat is onze dood.

Nee, jubelt dit lied. Hij wil uw schuld vergeven, u redden van de dood. En dan staat er een totaal nieuw mens op, dankzij die God. Je mag in zijn schoot geborgen zijn, uithuilen en opnieuw beginnen. Je mag zelfs nieuwe krachten ontvangen zodat je als een adelaar in vrijheid je vleugels mag uitslaan, zwevend op de wind. Kortom, wie de Heer verwachten, worden nooit teleurgesteld. Niet dat Hij geeft wat wij willen, maar wel dat Hij doet wat Hij gezegd heeft. Hij

maakt al zijn beloften waar. Daar mag je op vertrouwen. Daar mag je Hem ook aan houden.

ZONDE EN GENADE

In de tweede strofe vallen we meteen in de aardse realiteit waarin mensen het te kwaad hebben. Armen, verdrukten, gebeukten en gebukten, het zijn vier woorden die de beelden op ons netvlies brengen van vluchtelingen, geweld en terreur in verschillende gebieden in het Midden-Oosten.

Met deze opmerkingen laat ik meteen zien dat ik een kind van mijn tijd ben. Die vier woorden associeer ik met beelden die momenteel dagelijks via de media tot ons komen. Het gaat blijkbaar in dit lied over de getraumatiseerden door oorlog en geweld, onderdrukking en vernedering. God komt voor ze op. Hij bevrijdt ze. Eindelijk gerechtigheid voor zulke slachtoffers.

Of... of zijn we het zelf? Krijgt het verwachten uit de voorlaatste regel van strofe 1 hier het beeld van een gespannen uitzien naar de Heer dat ook voor anderen kan gelden? Spreken we onszelf toe? Mocht dat niet de bedoeling zijn, dan moeten we het toch maar zo interpreteren. We gaan toch die getraumatiseerde mensen nog niet eens fijntjes voorhouden dat ze de weg van de Heer verlaten hebben (regel 6)? En als zij de wegen van de Heer verlaten hebben, dan horen wij toch ook bij hen? We zijn toch mensen? We mogen wel van geluk spreken dat wij nog in comfortabele omstandigheden leven.

Hoe dan ook, de Heer is vol genade voor een ieder. En dan komen met andere woorden de thema's uit strofe 1 weer terug. Wat als een niet te nemen hindernis tussen God en ons in staat verdwijnt, zoals de nacht moet zwichten voor het licht van de dag. Hij doet de zonde van ons weg, en tegenover ons kwaad zet Hij alleen maar het goede dat uit zijn hand komt.

VADER ZORGT

Nu is een mensenleven kwetsbaar. Dat geldt voor elke leeftijd. In de volksmond is het: 'Oude mensen moeten sterven, jonge mensen kunnen sterven.' Al ligt het in de verwachting dat de ene categorie er eerder mee te maken krijgt dan de andere, sterven geldt voor ieder. Om bang van te worden. Al zijn we als rozen fris ontloken en staan